

KESERÚ JÓZSEF

Működés vagyunk

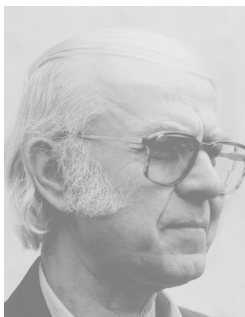
Beszélgetés Tózsér Árpáddal

2010. október 6-án ünnepli hetvenötödik születésnapját Tózsér Árpád József Attila- és Kossuth-díjas költő, műfordító, szerkesztő, irodalomtudós, kritikus, akinek sokoldalú munkásságát a szüntelen keresés, a folytonos megújulás, a gondolkodás legmagasabb csúcseinak meghódítására tett fáradhatatlan kísérletek jellemzik. Az alábbi beszélgetés apropóját ez a jubileum szolgáltatta.

Kezdjük egy kis visszatekintéssel: hogyan látod az elmúlt évtizedet? Mi változott az életedben és az irodalomban az elmúlt tíz évben?

Az elmúlt tíz év nem akármilyen évtized volt: újabb évezred kezdődött vele. Ez az élmény csak keveseknek adatik meg. Csakhogy az ember élete nem az ilyen külső nevezetességű periódusok szerint alakul. Vico azt mondja, hogy a gyermek-, ifjú- és érettkor az emberiség isteni, hősi és emberi fejlődésszakaszainak, más szavakkal az ún. teokratikus, arisztokratikus és demokratikus korszakainak felel meg. Én körülbelül a nyolcvanas évek elejétől, a Mittel-korszakomtól számítom/számíthatom az érettkoromat (akkoriban már az ötvenedik életévemet közelítettem, későn érő fajta vagyok), addig volt időm „kiistenkedni” és „-hősködni” magamat, azóta viszont egyfolytában „demokrata” vagyok, azaz igyekszem illúziók nélkül élni. Ha például verset írok, a napi politika és társadalmi változások nem érdekelnek különösebben: a vers nem társadalom-, hanem egzisztencia- és nyelvfüggő. S azt hiszem, az irodalommal általában is így van ez: az irodalomkritikusok és -történészek a mindenféle periodizációikkal azt a látszatot keltik, hogy az irodalom gyorsan változik, holott az irodalom, s benne nevezetesen a költészet szinte mindig ugyanaz a minőség (hiszen akkor hogyan érezhetnénk mainak például Homéroszt?), csak az ember változó habitusa (s itt ne felejtjük el, hogy a „habitus” eredetileg külső megjelenést és ruházatot jelentett) és a változó történelem tölti föl mindig más-más jelentéssel. S ha a kérdezett utolsó évtizedet is ilyen léptékkal mérem, az előbbiekhöz viszonyítva bizony nem sok változást látok benne.

Amikor nemrég meglátogattam Szeberényi Zoli bácsit, azt mondta, hogy mióta nyugdíjba ment, azóta nincs ideje semmire. Te hogy vagy ezzel?

Én 2002-től vagyok nyugdíjas, de valójában nyugdíjasként is erősen dolgozom, s mi több, két „hivatalban” is: a Madách-Posonium Kiadó könyveit főszerkesztem, s egyelőre még az írói ambícióimat sem adtam föl. S ilyenféleképpen azt kell mondanom, hogy én nemigen érzem a különbséget az aktív és a nyugdíjas korom között.

Valóban, hetvenen túl is rendkívüli intenzitással dolgozol. Az írás mellett marad idő az olvasásra is? Mi volt a legutóbbi igazán nagy olvasmányélményed?

Olvasni aránylag még most is sokat olvasok, nem a mennyiséggel van baj, hanem a rögzüléssel. „Isteni” és „hősi” korszakomban az érzelmi életemben rögzültek az olvasmányaim, ma már többnyire csak az információ szintjén érintenek meg. Hiába olvastam el nemrég Thomas Pynchon *Súlyszivárványát*, Balla Zsófia *A nyár barlangja* című verskötetét vagy Móricz Zsigmond *Naplóját* (hogy csak a legfrissebb szépirodalmi olvasmányaimat említsem), s hiába tudom róluk, hogy kitűnő, sőt súlyos könyvek, szinte semmit sem formáltak, alakítottak érzelmi életemen, rajtam. (De ehhez, azt hiszem, nem kell hetvenöt évesnek lenni, így vannak ma ezzel a sokkal fiatalabbak is.) Következésképp a könyvesboltokban már keresni is inkább csak az elméleti irodalmat, a filozófiai és irodalomtudományos műveket keresem. Érdekes módon viszont sokszor az elméleti irodalom is szépirodalomként hat rám, nem véletlenül persze: Hannah Arendt *Fogódzó nélkül* s Vajda Mihály *Sisakrostély-hatás* című műve a filozófusok szépprózája, mint ahogy Bán Zoltán András lendületes, szenvedélyes *Meghalt a főítész* című tanulmánykötetét is lehet a kritikus regényeként olvasni. S ezzel az elméleti irodalomból is csak a legfrissebb olvasmányélményeimet soroltam föl, de nem állhatom meg, hogy meg ne említsem itt Takáts József *Ismerős idegen terep* című 2007-es tanulmánykötetét is, nagyon fontos irodalomtudományos tájékoztatósi pont, kár, hogy alig volt recepciója.

Költészetedre – többek között – a folyamatos megújulás jellemző. Emellett pedig számos egyéb műfajban (esszé, tanulmány, kritika, műfordítás, napló) is alkotsz. Nem csábitanak újabb távlatok? Grendel Lajos például nemrégiben irodalomtörténetet jelentetett meg. Téged nem vonz egy ilyen „projekt”?

De igen, vonz, az irodalomtörténetnek én is adósa vagyok. Hosszú-hosszú évekig oktattam a nyitrai tanárképző főiskolán, később a pozsonyi bölcsészeten a régi magyar irodalmat, s akkor, *Conspectus* címen – a címmel Walaszky Pál 1785-ös, de szinte már modern értelemben igényes, összefoglaló magyar irodalomtörténetére utalva – össze is állítottam egy jegyzetet az előadásaimból; egykori hallgatóim még emlékezhetnek rá, ki is akartam adatni, de aztán időben rájöttem, hogy ahhoz kevés benne az eredeti kutatásokon alapuló közlés. Viszont van néhány olyan önálló tanulmányom ebből az időből Balassiról, Szenci Molnár Albeiről, Amadé Lászlóról, Baróti Szabó Dávidról stb., amelyek, kiegészítve egy-két még megírandó dolgozattal, talán hasznos kézikönyvvé állhatnának össze. Zrínyi Miklósról még mindenképpen tervezek egy tanulmányt, főleg az ún. hanyag verselése izgatja régóta a fantáziámat. Ez a kvázi hanyag, de inkább ősi, „tagoló” elbeszélő verselési mód ugyanis egészen a hiányzó magyar naiv eposz problémájáig befogja a régi magyar vers történetét, kapcsán szinte az egész Zrínyit megelőző magyar költészetről lehetne fontos dolgokat mondani. Ami pedig Grendelt illeti: mikor a nevét említetted, azt hittem, a novella és regény „távlatára” akarsz kitérni. Sokszor gondolok ugyanis rá, hogy mért nem kísértett engem meg soha a széppróza? Hát miért is nem vajon? Illés Endrének van egy novellája egy lányról, akinek hiányzott a nevetőizma. Valószínűleg a prózaíráshoz is szolgál egy olyan izom, amely belőlem hiányzik.

Legutóbbi versköteted különös címet visel: Csatavirág. Megmagyaráznád?

Először is azt kell leszögezmem, hogy ez egy valóságosan létező virágfajta, nem az én találmányom. Tudományos neve: *polemonium*. Engem persze első fokon a *csatavirág* név oximoronja ragadott meg: a virág fogalmához általában nem a harc képzetét szoktuk társítani, érdekelt, hogy miféle virág az, amely természetének ellentmondva csatázni képes a világgal. Nos, a csatavirág többnyire sziklás, köves hegyoldalakkal küzd, s az életéért persze. Nem akarom túlrészletezni a dolgot, csak annyit még, hogy Arany János *őszikéi* is a vers- és kötetcímem ihletői között voltak, csak mivel az aranyi elégikusság eléggé távol áll tőlem, kifejezőbbnek éreztem, ha *Csatavirágnak* nevezem az *őszikés* kötetemet. Ebben benne van az is, hogy én, hogy úgy mondjam, kozmikus botránynak érzem az emberi élet végességét, az öregséget, a halált. S ha valaki meghal, az első, amit érzek: bosszúvágy, bosszút akarok állni a „léten” az igazságtalanságáért. Csak nem tudom, hol kezdjem. Kötelemmel mindenesetre kicsit már előre bosszút álltam a majdani halálomért.

A kötet alcíme vagy műfaji meghatározása nem kevésbé különös: lét-dalok. Talán szakmai ártalom, de nekem erről mindjárt Heidegger jut az eszembe...

Nyugodtan eszedbe juthat akár az ókori Polemon is. A *csatavirág* latin neve ugyanis érdekes módon nem harcra, hanem Zenon tanítómesterére, a filozófus Polemonra utal. A *lét-dalok* műfaji meghatározással a címben rejlő ellentétet kívántam fokozni: a bölcsélet és a dal ugyanis általában szintén ellentétes oldalak, de hát kell-e nagyobb ellentét az élet-halál antinómiájánál, márpedig az én kötetem alapvetően erről kíván szólni.

Amikor tavaly októberben nálunk jártál az egyetemen, a komáromi „Selyén”, a kötet sikerét a közönség lelkesedésén is le lehetett mérni. Különösen a humoros verseid arattak sikert. Jól látom, hogy a humor szerepe is megnőtt nálad az utóbbi években?

A nevetőizmom nem hiányzik. Sőt. A humor vagy pontosabban az irónia és önirónia korábban is jelen volt már a verseimben. Csehy Zoltán találóan mondott a hetvenedik születésnapomra írt köszöntőjében valami olyasmit, hogy a pályám az első kötetem „mogorvaságától” a nevetés felfedezéséig, azaz a Mittel-versekig ível. Csakhogy a *Mittelszolipszizmus*, azaz az utolsó Mittel-kötetem megjelenése (1995) óta már tizenöt év eltelt, s az ebben a tizenöt esztendőben megjelent öt verskötetemben megint kevés a humor, pontosabban éppen a *Csatavirágban* ismét feltűnik: egy külön ciklust alkotnak benne az iróniára, szatírára hegyezett szövegek. S azóta is felváltva írok halál-verseket és „nevető” szövegeket. S talán eljön még az idő, hogy megint megtalálom a kettő szintézisének a formáját, mint ahogy egyszer – a Mittel-versekben – állítólag már megtaláltam.

Egyszer azt mondtad, hogy amikor verset írsz, akkor azt nagyon tudatosan teszed. Egyébként is jellemző rád a reflektáló viszonyulás. Magyarán arra gondolok, hogy nagyon tudatos olvasó és alkotó vagy. Segít ez vagy gátol a versírásban, amely talán mégsem nélkülözhet némi előreláthatatlanságot vagy spontaneitást?

Tudatosság nélkül nincs költészet. Ismert Paul Valéry vitriolos bonmot-ja a költői ösztönösségről és a témával való „maradékaltan” azonosulásról: „...ki ne tudná, hogy egy lokomotív megalkotásához teljesen nélkülözhetetlen, hogy alkotója óránként 80 kilométeres sebességgel száguldjon, munkáját elvégzendő.” S ő mondta azt is, hogy „Minden költő

végül is annyit fog érni, amennyit kritikusként (a saját kritikusaként) ért”. S végül „do treti-ce”, ahogy a szlovákok mondják, még mindig Valéry, egy harmadik idézet tőle: „A verssor esetlegessége kijavítja a terv hamis biztonságát.” Szóval, nincs költészet tudatosság nélkül, de természetesen bizonyos esetlegesség, spontaneitás nélkül sincs. A spontaneitás hozza föl az ösztönmélyekből a nyersanyagot a tudatos munkához, a forma szelektáló működéséhez. S paradox módon aztán éppen a tudatos forma adja vissza az anyagnak a „spontaneitását”, azaz kelti az ösztönösség művészi „látszatát”.

Költészeted egyik kulcskérdése a szubjektum önazonosságának problémája. A legújabb verseidben mintha egy újfajta szubjektumkép rajzolódna ki, mégpedig a test felől elgondolt szubjektum képe. Jól gondolom ezt?

A szubjektum önazonossága mindig is kulcskérdése volt verseimnek. De a hangsúly a kérdésem van, s kevésbé a kulcs. Nem hiszem ugyanis, hogy az önazonosságnak van kulcsa. Nem kulcs hozzá sem a test, sem a lélek. Az önazonosságot csak keresni lehet, mint az Istent. De keresni kell, mert az a létezés lényegiségével függ össze. S mégis mi történik?! Azt mindenki tudja, látja, érzi, amit Kosztolányi úgy fogalmazott meg, hogy minden ember „egyedüli példány”, hogy nincs két összecserélhető szubjektum (senki sem cseréli magát össze, mondjuk a postással, mikor az a honort hozza), mégis leírunk olyan badarságokat, hogy a „szerző halála”. Nietzsche leírta, hogy az Isten meghalt, Foucault az embert parentálta/paterolta el, logikus volt hát, hogy előbb-utóbb a szerző is meghal. És lőn. Jött Roland Barthes, és fuccs lett a szerzőnek is. S közben persze tovább élt az Isten is, ember is, s mikor a Nobel-díjat osztogatták, még csak véletlenül sem engem szólítottak, hanem Seamus Heaney-t meg Joseph Brodskyt, azaz valójában a szerző mint egyedi példány sem igen akar kimúlni. Valószínűleg nem a „halál” tehát itt a kulcskérdés, hanem annak az egyetemes Szubjektumnak a megrendülése, amely egyként benne van az Égben, Földben, Emberben, Szerzőben. S ezt az egyetemes Szubjektumot lehet versben közelíteni a szellem dolgai felől is s a test felől is, a természet felől is, s a tárgyak felől is. S az nagyon könnyen elképzelhető, hogy új verseimben a domináns motívum, a fő indíték a test, főleg a romló, öregedő test, de a lényeg a közelítés. Nagyon könnyű, költészethez nem méltó elintézései a megközelíthetetlennek a „nincs”-, a „nem létezik”-, a „meghalt”-féle kijelentések, s én sohasem voltam a látszattmegoldások, a könnyítések híve.

Relatívén gyakran előfordul veled, hogy újraírod egyik-másik versedet. A tökéletesítés vágya hajt ilyenkor, vagy a hölderlini költészetfelfogás sarkall erre, amely eleve megkérdőjelezi a műalkotás egyediségét? Esetleg mindkettő?

S megint a szubjektumnál vagyunk. A műalkotás olyan értelemben egyedi, hogy a benne foglalt működés, az általa *kialakított, megképződött* szubjektum egyedi. Ez a szubjektum nem készen adott a mű előtt, de összetéveszthetetlen a mű megszületése után. Hölderlin leírhatta, hogy „Csak jel vagyunk, s mögötte semmi”, de a kész Hölderlin-vers még csak véletlenül sem cserélhető össze mondjuk Novalis verseivel, holott az irodalomtörténetben Hölderlint és Novalist egymás mellett szokták emlegetni. Igen, jel vagyunk (én is leírtam valamikor a hatvanas évek közepén, hogy „És mindenki képlet”), és a jel mögött valóban nincs semmi, de azért nincs, mert, működés formájában, magában az alakuló jelben van benne az a bizonyos keresett valami. Mikor a verseimet újból és újból átírom, egyrészt tisztában vagyok vele, hogy a műalkotás mozdíthatatlan, végleges formája illúzió, de azzal is tisztában vagyok, hogy a változatok végtelen számát is egy és ugyanaz a működés hozza

létre, tehát az átírás a műalkotás úgymond egyediségének semmiképpen sem árthat. Ha tehát filozófusokkal akarnék válaszolni a feltett kérdésre, azt mondhatnám, hogy nem Nietzsche, nem Foucault, s még csak nem is Barthes jegyében írom át a verseimet, hanem Whitehead jegyében: működés vagyunk, folyamat, de észlelő eseménye a létnek.

A kritika egy része a későmodernséghez kapcsolja a költészetet. Többen viszont a posztmodernt emlegetik a verseiddel kapcsolatban. Van ennek a besorolásnak jelentősége a számodra? Te hol – milyen kontextusban – helyeznéd el magad?

Ez aztán végképp nem az én feladatom. Az író ír, a kritikus (az olvasó) besorol. De jaj annak az írónak, költőnek, aki a különböző „besorolásoknak” előre meg akar felelni, aki tudja magáról, hogy milyen kánonok, elvárások szerint értékelhető és értékelendő. S bizony ilyen alapon „jaj” szinte az egész jelenkori magyar irodalomnak! Nagyon kevés az olyan mai szerző, aki nem az irodalmi tőzsde árfolyamai szerint ír. Tudom, rólam is az a „hír” járja, hogy a gyakori megújulásaim tulajdonképpen alkalmazkodás az éppen érvényes stílusiskolákhoz, de erősen remélem, hogy nem így van, hogy megtanulni valamit, és a megtanultat hozzáavatni a meglevő költői eszköztárhoz, nem ugyanaz, mint alkalmazkodni, megfelelni és a kritikai besorolásokra ácsingózni.

Ha már a besorolásnál tartunk: idén visszautasítottad a Madách-nívódíjat. Az Irodalmi Szemlében nemrég megjelent egy rövid indoklásod erről. Kifejtenéd ezt bővebben?

A tettemmel arra akartam figyelmeztetni, hogy nálunk, az ún. szlovákiai magyar irodalomban rendre összecerélik az objektivitást az ízléstelenséggel, sőt a durva tapintatlansággal. Mikor a szegény Zs. Nagy Lajos hatvanöt éves volt, a Szabad Újságban megjelent róla egy születésnap „köszöntő”, amelyben a szerző – hadd ne említsem a nevét, nem érdemli meg – mindennek elmondta az „ünnepeltet” (a legendyebb jelzője a „notórikus alkoholista” volt, Zs. Nagy, aki akkor már halálos betegen feküdt otthon, Zsélyben, úgymond, elitta az eszét). Más: két éve a hetvennyolc éves Duba Gyula, egy nem akármilyen írói életpályát befutva, megkapja a harmincévesen s szerintem egykönnyvesen elhunyt Talamon Alfonzról elnevezett díjat (azt a díjat, amelyet talán kezdő és fiatal íróknak lenne stílusos odaítélni). S végül: nekem – talán a hetvenötödik születésnapomra gondolva, talán csakugyan a *Csatavirág* című verskötetem hozadékaira célozva – nívódíjat akarnak adni, nem törődve vele, hogy holmiféle aldíjakkal akkor is aláértékelik a művet és szerzőjét (mert egy másik mű vagy szerző mögé, alá sorolják), ha a céljuk éppen a fölértékelés. Valaki azt mondta egyszer, hogy hierarchiákat csak a hagyományban szabad felállítani, s aki a jelenkor irodalmában cselekszi meg ezt, az nagyobb gazemberségekre is képes. Thomas Bernhard, mikor megkapta az Osztrák Állami Irodalmi Díj második fokozatát, az ún. Állami Kisdíjat, azt mondta, hogy „az Állami Kisdíj harminc fölött galádság, és mivel én már majdnem negyven vagyok, hallatlan egy galádság”. Távol legyen tőlem, hogy – az egyébként önző és kapzsi – osztrák író-fenyegetésekhez hasonlítsam magamat, de ezt helyettem is mondta. S nem is annyira azért, mert énekelem meg egyenesen hetvenöt évesen akartak „kisdíjat” adni, hanem azért, mert élő alkotókat kis- és nagydíjakkal osztályozni valóban gazemberség. Akit nem tudnak egyértelműen pozitívan értékelni, annak hagyjanak békét. Én soha nem kértem és nem fogok kérni semmilyen díjat, de a „leértékelő” díjakat én is galádságnak tartom.

A zászlóm, 2009, video (09'57")

tengerparton vagyok, mögöttem sziklák
szélcsend, a tűz kialvóban
levetem kesztyűim és kiveszek egy hosszú botot a tűzből
leszedem a kötést csuklóimról, könyökeimről, bokáimról és térdeimről
egyenként hozzákötöm a bohoz, mindet sorba
ez a zászlóm
meztőláb fölmászok vele a sziklákra
meglengetem a fejem fölött
épp naplemente van
visszamegyek a táborhelyre
a zászlót darabjaira szedem
elégetek minden kötést
megmelegszen általuk a tűznél

